

M i e c z y s ł a w O m y ł a

O ontologii sytuacji*

Słowa kluczowe: *fakt, korelat semantyczny, miejsce logiczne zdania, realizacja, sytuacja elementarna, sytuacja, weryfikator zdania*

1. Wprowadzenie

Bogusław Wolniewicz zetknął się z *Traktatem logiczno-filozoficznym* L. Wittgensteina po raz pierwszy dość przypadkowo i pośrednio. W 1949 roku, na wykładzie z socjologii profesor Tadeusz Szczurkiewicz omawiał słynne dzieło Karola Poppera *Spoleczeństwo otwarte i jego wrogowie*. Student Wolniewicz zainteresował się książką Poppera. Autor, oprócz głównych wrogów społeczeństwa otwartego takich jak Platon, Hegel, Marks, wymienił w niej również Wittgensteina i jako uzasadnienie zacytował kilka tez *Traktatu*. Wolniewicza zainteresowały przytoczone tezy i tak zaczęła się jego przygoda z *Traktatem*. W 1951 roku, w pracy magisterskiej zatytułowanej *Krytyka idealizmu subiektywnego w „Materializmie i empiriokrytycyzmie” W.I. Lenina* wspiera cytatami z *Traktatu* swoje główne rozumowanie.

W roku akademickim 1952/53, na prośbę Wolniewicza, profesor Tadeusz Czeżowski poświęca swoje *privatissimum* czytaniu i dyskusowaniu *Traktatu logiczno-filozoficznego*.

W księdze pamiątkowej wydanej dla uczczenia 80-tej rocznicy urodzin profesora Tadeusza Czeżowskiego (*Rozprawy filozoficzne*, red. L. Gumański, Toruń 1969) Wolniewicz napisał na temat tego seminarium tak:

* Dziękuję Koleżance dr hab. Annie Wójtowicz za cenne uwagi językowe i redakcyjne w trakcie ostatecznej redakcji tekstu. Uwagi te pozwoliły mi znacznie ulepszyć niniejszy artykuł.

Autor pozwala sobie skorzystać z rzadkiej okazji, by dać w tym miejscu wyraz głębokiej wdzięczności wobec profesora Tadeusza Czeżowskiego – swego Nauczyciela i Mistrza. W szczególności autor ceni sobie udział w niezapomnianym *privatissimum* Profesora z roku akademickiego 1952/53, na którym w ciągu 25 zebrań czytany był i rozważany *Traktat logiczno-filozoficzny* Wittgensteina. Według wiedzy autora było to pierwsze w Polsce seminarium filozoficzne poświęcone temu wielkiemu dziełu.

W 1962 roku Wolniewicz obronił pracę doktorską *Semantyka języka potocznego w nowej filozofii Wittgensteina*, napisaną pod kierunkiem Tadeusza Czeżowskiego; recenzentami byli Henryk Elzenberg i Izydora Dąmbska. Jak sam Wolniewicz wspomina, zainteresował się nową filozofią Wittgensteina przede wszystkim dlatego, że pewien blask rzucił na nią *Traktat*. Jednym słowem, gdyby wcześniej nie zachwycił się *Traktatem*, to nie pisałby pracy o późniejszej filozofii Wittgensteina.

W 1966 roku powstała praca habilitacyjna Wolniewicza: *Studia nad filozofią Wittgensteina*, która ukazała się w PWN w 1968 roku jako monografia *Rzeczy i fakty. Wstęp do pierwszej filozofii Wittgensteina*. Recenzentami tej rozprawy byli profesorowie: Peter Geach, Tadeusz Kotarbiński, Adam Schaff oraz Roman Suszko. Suszko niezwykle się nią zainteresował i zainspirował. Wolniewicz (1984) opisuje to w następujący sposób:

W 1966 r. napisałem swoje studium o metafizyce Wittgensteina i Suszko miał je zrecenzować. Ta dość przypadkowa okoliczność sprawiła, że zetknął się pierwszy raz bezpośrednio z ideami Wittgensteinowskiego *Traktatu*, a efekt tego zetknięcia przeszedł wszelkie oczekiwania. Suszko był Wittgensteinem jakby urzeczony, a ściślej – głoszonym tam paralelizmem logiczno-ontologicznym. Napisał ogromną recenzję, w której jak trzeba poświęcił trochę miejsca rezultatowi moich skromnych wysiłków, natomiast w przytłaczającej części spożytkował ją dla naszkicowania pomysłów własnych. Taki był moment narodzin logiki niefregowskiej...

Tytuł monografii Wolniewicza sugeruje, że dla jej autora najważniejszym pojęciem *Traktatu* jest pojęcie *faktu*, natomiast z punktu widzenia logicznych zainteresowań Suszki kluczowym pojęciem *Traktatu* jest pojęcie *sytuacji*.

Dla Suszki ważne było to, że w *Traktacie* zarówno nazwom jak i zdaniom przypisuje się korelaty semantyczne. W pracy Suszki (1968) czytamy między innymi:

Ontologia Wittgensteina jest ogólną i formalną teorią bytu. Tę teorię będziemy tu mieli na myśli, kiedy używać będziemy terminu *ontologia*. Dotyczy ona, w oderwaniu od czasu i przestrzeni, sytuacji (faktów negatywnych, faktów atomowych, sytuacji złożonych) oraz przedmiotów.

Przeto ontologia złożona jest z dwóch części:

1. s-ontologii, tj. ontologii sytuacji (*Sachlagen*),
2. o-ontologii, tj. ontologii przedmiotów (*Gegenstände*).

Związek między obiema częściami ontologii opiera się na trudnym do sprecyzowania pojęciu stanu rzeczy (*Sachverhalt*) i konfiguracji przedmiotów. S-ontologia jest oryginalną teorią L. Wittgensteina.

Według Suszki, w dowolnej jednoznacznej interpretacji języka każde zdanie ma dokładnie jeden korelat semantyczny, którym jest sytuacja opisywana przez to zdanie. Przeto dla danego języka, dla każdej jego logicznie dopuszczalnej interpretacji, istnieje uniwersum sytuacji przedstawianych przez zdania tego języka. Znaczący to, między innymi, że zmienne zdaniowe są nie tylko schematycznymi literami reprezentującymi zdania, ale również przyjmują wartości w pewnym uniwersum sytuacji. Zgodnie ze słynnym *dictum* Quine'a „*no entity without identity*”, w alfabecie języka, w którym się mówi o sytuacjach, winien występować również spójnik identyczności, który łączy dwa zdania w zdanie prawdziwe zawsze i tylko wtedy, gdy zdania te przedstawiają tę samą sytuację.

Logika niefregowska powstała zatem przez dołączenie do języka klasycznej logiki spójnika identyczności i kwantyfikatorów wiążących zmienne zdaniowe.

W pewnym okresie, między R. Suszką a B. Wolniewiczem zachodziło wzajemne oddziaływanie. Dzięki Wolniewiczowi Suszko zapoznał się z *Traktatem* i stworzył logikę niefregowską, a z kolei prace Suszki z okresu niefregowskiego, jak i z okresu wcześniejszego, miały wpływ na twórczość Wolniewicza. Wspomina o tym Wolniewicz (1978):

Inspiracją poza tym (Frege, Wittgenstein, Meinong) były dla nas dwie prace Romana Suszki: *Formalna teoria wartości logicznych* (1957) oraz *Ontologia w „Traktacie” L. Wittgensteina* (1968).

Wolniewicz przetłumaczył na język polski zarówno *Traktat logiczno-filozoficzny* Wittgensteina, jak i jego *Dociekania filozoficzne*, oraz poświęcił filozofii Wittgensteina trzy monografie: *Rzeczy i fakty. Wstęp do pierwszej filozofii Wittgensteina* (PWN 1968), *Ontologia sytuacji. Podstawy i zastosowania* (PWN 1985) i *Logic and Metaphysics. Studies in Wittgenstein's Ontology of Facts* (WFiS UW, Warszawa 1999). Napisał około 50 artykułów i rozpraw naukowych dotyczących Wittgensteina, a głównie ontologii *Traktatu*.

W rozmowie z Tomaszem Sommerem (2011) Wolniewicz stwierdził:

Traktat Wittgensteina jest to dzieło, które zaważyło na moim życiu. Nadało mojemu myśleniu trwały kierunek i ton. Nie ono jedno, ale ono najbardziej. *Traktat* ustawił mi mój azymut filozoficzny.

2. Podłoże intuicyjne

Podłożem intuicyjnym konstrukcji teoretycznej, jaką jest ontologia sytuacji Wolniewicza, są poglądy ontologiczno-semantyczne wyrażone w *Traktacie* i przedstawione w *Rzeczach i faktach* (Wolniewicz 1968). Można je krótko streścić w następujący sposób.

W świecie istnieją przedmioty, które są konieczne, wieczne i niezmiennie. Każdy przedmiot, mimo że jest prosty, ma jednak pewną formę logiczną, która pozwala mu wchodzić w pewne konfiguracje z niektórymi innymi przedmiotami o odpowiedniej formie logicznej. Przedmioty zawsze znajdują się w pewnych możliwych konfiguracjach, które Wittgenstein nazywa *stanami rzeczy*. Wittgenstein w *Traktacie* napisał:

2.01 Stan rzeczy jest połączeniem przedmiotów (obiektów, rzeczy).

Stany rzeczy są najprostszymi sytuacjami, a każda inna sytuacja polega na tym, że pewne stany rzeczy w niej zachodzą, a inne nie zachodzą. W języku algebry możemy powiedzieć, że stany rzeczy są generatorami wszystkich sytuacji. Sytuacje, które zachodzą w realnym świecie, nazywamy za Wittgensteinem *faktami*. Realny świat jest jednoznacznie wyznaczony przez stany rzeczy, które zachodzą w rzeczywistości.

Według Wittgensteina zachodzi paralelizm między językiem a światem: przedmioty oznaczamy nazwami, stanom rzeczy odpowiadają zdania elementarne, a każde zdanie jest funkcją prawdziwościową zdań elementarnych. Zdaniom sensownym, tzn. niesprzecznym i niebędącym prawdami logicznymi, odpowiadają po stronie rzeczywistości sytuacje, a zdaniom prawdziwym odpowiadają fakty, czyli sytuacje, które zachodzą w świecie realnym.

Taką interpretację *Traktatu* przedstawił Wolniewicz w swojej monografii *Rzeczy i fakty*. Pomijam tutaj zarówno etyczny, jak i mistyczny wydźwięk *Traktatu*, który dla Wittgensteina był ważny i który znajduje również odzwierciedlenie w monografii Wolniewicza. Można uznać, że interpretacja *Traktatu* przedstawiona przez Wolniewicza (1968) stanowi intuicyjne podłoże przyszłej teorii, nazwanej przez jej autora *ontologią sytuacji*.

3. Zarys teorii

Jednym z podstawowych terminów ontologii sytuacji jest termin *sytuacja elementarna*. Termin ten jest terminem pierwotnym, niedefiniowalnym w rozważanej teorii. Jest on na gruncie tej teorii scharakteryzowany aksjomatycznie. Można uznać, że pojęcie sytuacji elementarnej pozostaje w bliskim związku

znaczeniowym ze znanym z rachunku prawdopodobieństwa pojęciem zdarzenia elementarnego. Warto zauważyć, że termin „sytuacja elementarna” nie występuje w *Traktacie*. Używa się tam tylko terminu „zdanie elementarne”, o którym *Traktat* mówi, co następuje:

- 4.21 Najprostsze zdanie – zdanie elementarne – stwierdza istnienie pewnego stanu rzeczy.
- 4.211 Jest oznaką zdania elementarnego, że żadne zdanie elementarne nie może być z nim sprzeczne.
- 4.22 Zdanie elementarne składa się z nazw. Jest ono związkiem, splotem nazw.

W świetle mojej wiedzy, przykładu takiego zdania elementarnego nikt nigdy nie podał.

Wzmiankowane w tezie 4.21 stany rzeczy są tylko jednym z rodzajów sytuacji elementarnych.

Następnym terminem pierwotnym ontologii sytuacji jest pojęcie *realizacji*. Intuicyjnie podzbiór R_i zbioru wszystkich sytuacji elementarnych SE jest realizacją, gdy jest zbiorem wszystkich sytuacji elementarnych, które mogą wspólnie zachodzić, czyli jest maksymalnym zbiorem sytuacji elementarnych ze sobą zgodnych. Zbiór sytuacji elementarnych będący realizacją nazywamy również możliwym światem.

Niech $\mathbf{R} = \{R_i: i \in I\}$ będzie dowolną rodziną podzbiorów zbioru sytuacji elementarnych SE . Rodzina \mathbf{R} jest zbiorem realizacji, gdy spełnione są cztery następujące warunki:

- (R1) $\mathbf{R} \neq \emptyset$
- (R2) $\cup \{R_i: i \in I\} \neq SE$
- (R3) $\cap \{R_i: i \in I\} \neq \emptyset$
- (R4) $R_1 \subseteq R_2 \rightarrow R_1 = R_2$

Warunek (R1) stwierdza, że rodzina wszystkich realizacji jest niepusta. Znaczy to, że istnieje przynajmniej jedna realizacja, czyli że istnieje przynajmniej jeden świat możliwy. Jest tak, gdyż istnieje świat realny.

Warunek (R2) stwierdza, że suma wszystkich realizacji jest właściwym podzbiorem zbioru wszystkich sytuacji elementarnych. Znaczy to, że istnieją sytuacje elementarne, które nie należą do żadnej realizacji. Innymi słowy, istnieje przynajmniej jedna sytuacja elementarna niemożliwa, czyli taka, która nie zachodzi w żadnym możliwym świecie.

Warunek (R3) stwierdza, że iloczyn wszystkich realizacji jest zbiorem niepustym. Znaczy to, że istnieje przynajmniej jedna sytuacja elementarna, która zachodzi w każdej realizacji. Innymi słowy, wśród sytuacji elementarnych istnieje przynajmniej jedna sytuacja elementarna, która jest konieczna. Konieczność jej ujawnia się w tym, że zachodzi ona w każdym możliwym świecie.

Warunek (R4) stwierdza, że żadna realizacja nie jest podzbiorem właściwym żadnej innej realizacji. Znaczy to, że każdy świat jest pewną całością i nie może być częścią właściwą innego świata możliwego.

Z określenia rodziny realizacji \mathbf{R} wynika, że zbiór sytuacji elementarnych SE jest co najmniej dwuelementowy, gdyż należy do niego przynajmniej jedna sytuacja elementarna konieczna i jedna niemożliwa. Natomiast aksjomaty ontologii sytuacji nie nakładają żadnych ograniczeń górnych na zbiór sytuacji elementarnych. Zbiór ten może być dowolnie dużej mocy skończonej, jak i dowolnie dużej mocy nieskończonej.

Para (SE, \mathbf{R}) w omawianym systemie ontologii sytuacji jest formalną reprezentacją rzeczywistości. Zbiór SE jest zbiorem wszystkich możliwych i niemożliwych sytuacji elementarnych, a \mathbf{R} jest ogółem możliwych światów określonych nad danym zbiorem sytuacji elementarnych SE . Zbiór \mathbf{R} nazywamy również przestrzenią logiczną. Pojęcie przestrzeni logicznej jest obecne w *Traktacie*. Wprowadzone jest w tezie:

1.13 Światem są fakty w przestrzeni logicznej.

W oparciu o pojęcie przestrzeni logicznej \mathbf{R} nad zbiorem sytuacji elementarnych SE , określamy relacje między sytuacjami elementarnymi, a mianowicie:

- (1) Sytuacja elementarna x *pociąga* sytuację elementarną y , co oznaczamy $(x \vdash y)$, gdy dla dowolnej realizacji R , jeżeli sytuacja x zachodzi w realizacji R , to również sytuacja elementarna y zachodzi w realizacji R . Symbolicznie zapisujemy to następująco:

$$x \vdash y \leftrightarrow \forall R[x \in R \rightarrow y \in R].$$

- (2) Relacja *nieseparowalności* dwóch sytuacji elementarnych.

Sytuacje x, y są *nieseparowalne* wtedy i tylko wtedy, gdy: $x \vdash y$ oraz $y \vdash x$, co symbolicznie zapisujemy:

$$x \approx y \leftrightarrow (x \vdash y \text{ oraz } y \vdash x),$$

- (3) Relacja *niezgodności* sytuacji elementarnych (*incompatible* lub *non-compatible*).

Sytuacje elementarne: x, y są *niezgodne* wtedy i tylko wtedy, gdy nie istnieje realizacja R , taka, że $x, y \in R$, co symbolicznie zapisujemy:

$$x \perp y \leftrightarrow \forall R[x \in R \rightarrow y \notin R].$$

(4) Relacja *niezależności* sytuacji elementarnych, co oznaczamy $(x \text{ Nzl } y)$ i określamy w następujący sposób:

$$(x \text{ Nzl } y) \leftrightarrow \exists R(x, y \in R) \wedge \exists R[x \in R \wedge y \notin R] \wedge \exists R[x \notin R \wedge y \in R] \wedge \exists R(x, y \notin R).$$

W szczególności z tego, że w danej realizacji zachodzi jedna sytuacja elementarna, nie możemy niczego wnioskować na temat drugiej.

Uwaga. Wszystko zostało tutaj tak przedstawione, jakby rodzina zbioru wszystkich realizacji wyznaczała strukturę zbioru sytuacji elementarnych, a w rzeczywistości relacje wewnątrz zbioru sytuacji elementarnych wyznaczają, jakie realizacje istnieją.

Jednym z podstawowych problemów *Traktatu* jest epistemologiczny stosunek myśli do świata (umysłu do rzeczywistości).

Myśl w *Traktacie* utożsamia się ze zdaniem. W tej sprawie Wittgenstein napisał:

3.5 Myślą jest zastosowany, pomyślany znak zdaniowy.

4 Myśl jest to zdanie sensowne.

W systemie ontologii sytuacji Wolniewicza ogół myśli utożsamia się z językiem J , w którym określona jest operacja konsekwencji Cn , zgodna z logiką klasyczną.

Język J jest tutaj rozumiany po wittgensteinowsku, jako ogół jego zdań. Zgodność z logiką klasyczną rozumie się w następujący sposób:

(a) W alfabecie języka J występują klasyczne spójniki:

\neg (negacja), \wedge (koniunkcja), \vee (alternatywa), \rightarrow (implikacja), \leftrightarrow (równoważność).

(b) Cn jest skończoną operacją konsekwencji, tzn. dla dowolnego zbioru zdań X języka J oraz dla dowolnego zdania α tego języka [$\alpha \in Cn(X) \leftrightarrow$ istnieje skończony podzbiór A zbioru X , taki, że $\alpha \in Cn(A)$]. Intuicyjnie mówiąc, jeżeli pewne zdanie α wynika z jakiegoś zbioru X , to zdanie α zawsze wynika z pewnego skończonego podzbioru zbioru X .

W alfabecie języka J mogą występować również pewne inne niż klasyczne spójniki. Spójniki te dają się jednak scharakteryzować aksjomatycznie i nie generują żadnych nieklasycznych reguł.

Ostatecznie, ogół myśli reprezentowany jest w systemie ontologii sytuacji przez parę (J, Cn) , gdzie J jest dowolnym językiem, a Cn jest operacją konsekwencji zgodną z logiką klasyczną.

Pytanie o stosunek myśli do bytu na gruncie ontologii sytuacji przekształca się w pytanie, jak powiązane są ze sobą dwie pary: (J, Cn) oraz (SE, R) .

We współczesnej filozofii analitycznej, epistemologiczny stosunek podmiotu poznającego do przedmiotu poznania sprowadza się do semantycznego stosunku języka do jego modelu.

Ważną rolę w prawie każdej semantyce odgrywają teorie zupełne. Teoria T w języku J jest teorią zupełną, gdy jest *teorią maksymalną* wśród niesprzecznych zbiorów zdań. Warunki (a) i (b) zapewniają, że każdy niesprzeczny zbiór zdań X jest zawarty w pewnej teorii zupełnej T . W języku, w którym obowiązuje logika klasyczna, dla każdej pary zdań sprzecznych $(\alpha, \neg\alpha)$ dokładnie jedno z nich należy do każdej teorii zupełnej. Zwróćmy uwagę na podwójną relatywizację występującą w definicji teorii zupełnej: do języka i do operacji konsekwencji. Formalna definicja tego pojęcia jest bowiem następująca:

Zbiór zdań T języka J jest Cn -teorią zupełną w języku J wtedy i tylko wtedy, gdy $T \subset J$ oraz dla każdego $\alpha \notin T$, $Cn(T \cup \{\alpha\}) = J$.

Oznaczmy przez **Zpł** ogół teorii zupełnych w systemie (J, Cn) .

Pytanie o stosunek myśli do bytu na gruncie ontologii sytuacji Wolniewicz rozwiązuje w wysoce oryginalny sposób, wprowadzając funkcję:

$$Ver: \mathbf{R} \rightarrow \mathbf{Zpł},$$

o której przyjmuje następujące trzy założenia:

(Ver 1) Każdej realizacji R ze zbioru \mathbf{R} odpowiada pewien jednoznacznie określony zbiór zdań $Ver(R)$. Zbiór ten jest zbiorem zdań prawdziwych języka J w realizacji R . Jest on pewną teorią zupełną języka J .

(Ver 2) $\forall_{\alpha} \forall_{\mathbf{R}} \{\alpha \in Ver(\mathbf{R}) \rightarrow \exists_{x \in \mathbf{R}'} \forall_{\mathbf{R}'} [x \in \mathbf{R}' \rightarrow \alpha \in Ver(\mathbf{R}')]\}$.

(Ver 3) Niech Z będzie zbiorem zdań prawdziwych w realnym świecie R , czyli, że $Z = Ver(R)$.

Intuicyjnie, funkcja Ver przyporządkowuje każdemu możliwemu światu zbiór zdań prawdziwych w tym świecie.

W ogólnym przypadku, nie każda teoria zupełna jest wartością funkcji Ver . Znaczy to, że mogą istnieć teorie zupełne, które nie są zbiorami zdań prawdziwych w żadnym możliwym świecie.

Ponadto funkcja Ver nie musi być funkcją różnowartościową, to znaczy mogą istnieć dwie różne realizacje R' oraz R'' , które mają te same zbiory zdań prawdziwych w języku J , czyli że:

$$R' \neq R'' \text{ oraz } Ver(R') = Ver(R'')$$

W przypadku tym, realizacje R' i R'' są nieodróżnialne w języku J . Różnicy między światami R' , R'' nie da się w języku J wyrazić.

Aksjomat (Ver 2), zwany aksjomatem weryfikacji, stwierdza, że jeżeli pewne zdanie α jest prawdziwe w realizacji R , to istnieje sytuacja elementarna x , zwana *weryfikatorem zdania α* , która sprawia, że zdanie α jest prawdziwe w tej realizacji, jak również jest ono prawdziwe w każdej realizacji R' , której elementem jest dana sytuacja elementarna.

Warunek (Ver 3) zwany jest warunkiem realności. Stwierdza on, że wśród zbiorów **Zpl** znajduje się zbiór zdań prawdziwych w świecie realnym (oznaczamy go tutaj literą Z). Zachodzi więc:

$$Z \in \text{Ver}[R], \text{ gdzie } \text{Ver}[R] \text{ jest obrazem zbioru } \mathbf{R} \text{ przez funkcję } \text{Ver}.$$

Wolniewicz – w związku z badaniami nad metafizyką zawartą w *Traktacie* – wprowadził do literatury logicznej pojęcie W -układu („ W ” od „Wittgenstein”).

Definicja 1.

W -układem nazywamy dowolną szóstkę:

$$\langle (J, Cn), (SE, \mathbf{R}), (\text{Ver}, Z) \rangle$$

taką, że spełnione są następujące warunki:

- (1) J jest językiem, Cn jest operatorem konsekwencji zgodnym z klasyczną logiką;
- (2) SE jest dowolnym zbiorem co najmniej dwuelementowym;
- (3) \mathbf{R} jest rodziną podzbiorów zbioru SE taką, że spełnione są warunki (R1), (R2), (R3), (R4);
- (4) Ver jest funkcją: $\text{Ver}: \mathbf{R} \rightarrow \mathbf{Zpl}$, taką, że spełnione są warunki (Ver 1), (Ver 2);
- (5) Z jest pewną wyróżnioną wartością funkcji Ver . Istnieje więc $R \in \mathbf{R}$, takie, że $Z = \text{Ver}(R)$.

Dowolny W -układ jest pewnym układem ontologiczno-semantycznym. Składa się on z trzech par. Pierwsza para W -układu: język wraz z operacją konsekwencji – reprezentuje umysł, czyli myślenie.

Druga para reprezentuje w układzie przestrzeń logiczną języka, tzn. ogół światów możliwych, o których w języku J możemy mówić. Zauważmy, że w definicji W -układu zbiór SE nie musi być zbiorem sytuacji elementarnych, on tylko reprezentuje zbiór sytuacji elementarnych. Podobnie zbiór \mathbf{R} tylko reprezentuje zbiór wszystkich możliwych światów. Trzecia para reprezentuje

semantykę języka J i składa się z funkcji, która elementom zbioru R przyporządkowuje teorie zupełne w (J, Cn) , a dodatkowo wyróżniony jest pewien element zbioru $Ver[R]$.

Można uznać, że *ontologia sytuacji* jest teorią wyznaczoną przez klasę wszystkich W -układów.

Aksjomaty ontologii sytuacji charakteryzują te układy w sposób ogólny i formalny. Nie tyle dana jest treść tej teorii, co klasa jej modeli, którymi są W -układy. W opisie W -układów występuje wiele rodzajów zmiennych, a mianowicie: zmienne przyjmujące wartości w zbiorze zdań języka J i w zbiorze jego podzbiorów, a także zmienne przyjmujące wartości w zbiorze sytuacji elementarnych i ich podzbiorów, a ponadto zmienne, których wartościami są poszczególne realizacje. Ontologia sytuacji nie jest więc teorią *elementarną*, gdyż w jej aksjomatach występują terminy teoriomnogościowe, takie jak: zbiór, element zbioru, funkcja itp.

Kluczowym pojęciem ontologii sytuacji jest pojęcie *korelatu semantycznego zdania*.

Zgodnie z semantyką Fregego, zdanie wyraża pewien sens, którym jest myśl zawarta w tym zdaniu. Z kolei dowolna myśl jest prawdziwa bądź fałszywa. Fregowska semantyka zdań jest trzystopniowa:

zdanie – sens zdania – wartość logiczna zdania.

Suszko, pod wpływem Wittgensteina, uogólnia fregowską semantykę zdań i wprowadza korelat semantyczny zdania różny zarówno od myśli wyrażonej w zdaniu, jak i od jego wartości logicznej. Semantyka zdań według Suszki powinna być czterostopniowa, a mianowicie:

zdanie – sens zdania – korelat semantyczny zdania –
– wartość logiczna zdania.

Sens zdania dla Suszki jest to sposób, w jaki zdanie wyznacza swój korelat semantyczny. Natomiast korelat semantyczny zdania jest to sytuacja opisywana przez zdanie, czyli pewna możliwość czy też niemożliwość przedstawiana przez to zdanie. Jeżeli dana możliwość się realizuje w rzeczywistości, to zdanie jest prawdziwe, a gdy ta możliwość się nie realizuje, to zdanie jest fałszywe.

Wolniewicz, podobnie jak Suszko, prawie przez cały okres swojej twórczości uważał, że korelatem semantycznym zdania, czyli jego obiektywnym odpowiednikiem w rzeczywistości pozajęzykowej, jest przedstawiana przez to zdanie sytuacja. Tak bowiem obaj, zarówno Suszko jak i Wolniewicz, interpretowali między innymi następujące tezy *Traktatu*:

- 4.03 Zdanie powiadamia nas o pewnej sytuacji, a zatem jego związek z nią musi być istotny. Związek ów polega właśnie na tym, że jest ono jej logicznym obrazem. Zdanie tylko o tyle coś mówi, o ile jest obrazem.
- 2.202 Obraz przedstawia pewną możliwą sytuację w przestrzeni logicznej.

Znajduje to dobitny wyraz w tytule rozprawy Wolniewicza: *Sytuacje jako korelaty semantyczne zdań* („Studia Filozoficzne” 1978, nr 2, s. 27–41; wersja angielska: *Situations as the Reference of Propositions*, „Dialectics and Humanism” 1978, no. 1, s. 171–182).

Natomiast w jednej z ostatnich prac dotyczących twórczości Wittgensteina, zatytułowanej *O sensie i znaczeniu zdań* (Wolniewicz 2012) Wolniewicz utożsamiał fregowski *sens* zdania z wittgensteinowską *sytuacją*. Wolniewicz napisał tam:

Sens zdania i przedstawiana przez nie sytuacja to jedno.

Skłoniły go do takiego poglądu następujące tezy *Traktatu*:

4. Zdanie jest obrazem rzeczywistości.
- 2.221 To, co obraz przedstawia, stanowi jego sens.
- 4.031 Zamiast mówić: to zdanie ma ten a ten sens, można wręcz rzec: to zdanie przedstawia tę a tę sytuację.

Ta zmiana poglądów Wolniewicza na to, co jest sensem zdania, a co jego korelatem semantycznym, wskazuje, jak trudnym do jednoznacznej interpretacji jest *Traktat* Wittgensteina.

W dalszej części przeprowadzanych tutaj wywodów ta zmiana terminologii Wolniewicza będzie uwzględniona i będziemy traktować sytuację przedstawioną w zdaniu jako jego sens.

Podstawowym problemem ontologii sytuacji jest, czy zdanie ma korelat semantyczny różny od jego sensu oraz od wartości logicznej. Jeżeli tak, to czym jest ten korelat i w jaki sposób jest zdaniu przyporządkowany?

Aby na te pytania odpowiedzieć, wprowadzimy jeszcze dwa terminy: pojęcie pełnego zbioru weryfikatorów zdania oraz miejsca logicznego zdania.

Dla dowolnego zdania α , jego *pełnym zbiorem weryfikatorów* jest zbiór $V(\alpha)$ sytuacji elementarnych, z których każda czyni zdanie α prawdziwym, co formalnie zapisujemy:

$$x \in V(\alpha) \leftrightarrow \forall R[x \in R \rightarrow \alpha \in Ver(R)],$$

czyli:

$$V(\alpha) = \{x \in SE: \forall R[x \in R \rightarrow \alpha \in Ver(R)]\}.$$

Aksjomat (Ver 2) zapewnia, że dla dowolnego zdania α istnieje pełny zbiór jego weryfikatorów.

Definicja 2.

Miejszem logicznym zdania $M(\alpha)$ jest ogół realizacji, w których zdanie α jest prawdziwe.

Formalnie zapisujemy to jako:

$$M(\alpha) = \{R: \alpha \in \text{Ver}(R)\},$$

lub równoważnie:

$$R \in M(\alpha) \leftrightarrow \alpha \in \text{Ver}(R).$$

Pojęcie miejsca logicznego zdania jest obecne w *Traktacie*. Wprowadza go następująca teza:

- 3.4 Zdanie wyznacza pewne miejsce w przestrzeni logicznej. Istnienie tego miejsca logicznego jest zagwarantowane istnieniem samych składników, istnieniem sensownego zdania.
- 3.41 Znak zdaniowy i współrzędne logiczne: oto miejsce logiczne.

W trakcie określania korelatu semantycznego zdania Wolniewicz kieruje się następującymi zasadami:

- (Z1) Zdania logicznie równoważne przedstawiają tę samą sytuację.
- (Z2) Jeżeli dwa dowolne zdania przedstawiają tę samą sytuację, to ich korelaty semantyczne są równe.
- (Z3) Jeżeli dwa dowolne zdania: α , β mają te same korelaty semantyczne, to zdania te mają to samo miejsce logiczne.
- (Z4) Jeżeli dwa dowolne zdania: α , β mają to samo miejsce logiczne, to mają również tę samą wartość logiczną w realnym świecie.

Uzasadnieniem dla zasady (Z1) jest następująca teza *Traktatu*:

- 5.141 Jeżeli p wynika z q , a q wynika z p , to są jednym i tym samym zdaniem.

Zgodnie z tą tezą, zdania logicznie równoważne nie tylko mają ten sam sens, ale są wręcz utożsamiane. Intuicyjnie, zasada (Z1) stwierdza, że zdania logicznie równoważne mają ten sam sens, czyli mają tę samą treść.

Zasada (Z2) stwierdza, że jeżeli dwa zdania mają ten sam sens, to mają ten sam korelat semantyczny. Jest to zgodne z semantyką Fregego, w której zakłada się, że wyrażenia o tym samym sensie mają to samo odniesienie przedmiotowe.

Zasada (Z3) stwierdza, że jeżeli dwa zdania mają te same korelaty semantyczne, to zdania te są prawdziwe w tych samych realizacjach. Na gruncie logiki niefregowskiej zasada ta wyraża się prawem logicznym:

$$(p = q) \rightarrow (p \leftrightarrow q).$$

Na koniec formuła (Z4) przez transpozycję stwierdza, że jeżeli dwa dowolne zdania α , β w realnym świecie mają różne wartości logiczne, to również ich miejsca logiczne są różne, gdyż świat realny należy do miejsca logicznego tylko jednego z tych zdań.

Wolniewicz starał się ustalić zasady swojej semantyki w taki sposób, aby żadna z implikacji (1)–(4) nie mogła być odwrócona. A mianowicie, żeby zachodziły postulaty:

- (1') Istnieją zdania, które mają ten sam sens, ale nie są logicznie równoważne. Równość ich sensu wynika wtedy z pozalogicznych postulatów znaczeniowych języka.
- (2') Istnieją zdania, które mają te same korelaty semantyczne, a wyrażają różne myśli. Intuicyjnie, o tej samej możliwości czy też niemożliwości możemy myśleć na różne sposoby i wypowiadać nierównoważne logicznie zdania wskazujące na różne aspekty czy strony tego samego korelatu semantycznego.
- (3') Istnieją zdania, które mają różne korelaty semantyczne, a które są faktami w tych samych realizacjach. Swobodnie mówiąc, zdania te są równoważne, ale nie są równe.
- (4') Istnieją zdania, które mają tę samą wartość logiczną w realnym świecie, czyli oba te zdania są prawdziwe bądź oba są fałszywe, a jednak mają różne miejsca logiczne, tzn. istnieje realizacja, w której jednemu zdaniu odpowiada fakt, a drugiemu korelat semantyczny nie będący faktem, tylko niezrealizowaną możliwością.

Niestety nie są znane żadne ogólne warunki, które należy nałożyć na zbiór sytuacji elementarnych SE , które zapewniałyby, że spełniony będzie warunek (3').

Ostatecznie korelat semantyczny dowolnego zdania α na gruncie ontologii sytuacji w dowolnym W -układzie określa się za pomocą następującej definicji:

Definicja 3.

Korelatem semantycznym dowolnego zdania α języka J w W -układzie semantycznym $\langle (J, Cn), (SE, R), (Ver, Z) \rangle$ jest zbiór sytuacji elementarnych $k(\alpha)$, który spełnia następujące dwa warunki:

- (i) Dla każdej realizacji R , $[a \in Ver(R) \leftrightarrow k(a) \cap R \neq \emptyset]$.
 (ii) Dla dowolnego zbioru sytuacji elementarnych A zachodzi:

$$A \subseteq k(a) \rightarrow [A \neq k(a) \rightarrow \exists R(a \in Ver(R) \leftrightarrow A \cap R = \emptyset)].$$

Zgodnie z definicją 3, korelat semantyczny dowolnego zdania a jest to najmniejszy podzbiór zbioru SE sytuacji elementarnych, który ma elementy wspólne z każdym światem możliwym, w którym zdanie a jest prawdziwe.

Nie wiadomo jednak, czy w każdym W -układzie i dla każdego zdania a języka J taki najmniejszy zbiór $k(a)$ istnieje. Problematyka ta jest dyskutowana w pracach Wolniewicza (1992, 1999).

4. Podsumowanie

Ontologia sytuacji powstała wprawdzie w związku z interpretacją *Traktatu*, jest jednak oryginalnym dziełem Wolniewicza. Wyrasta ona z rozważań autora nad logicznymi podstawami metafizyki i stanowi metafizyczny fundament jego poglądów filozoficznych.

Warto dodać, że ontologia sytuacji Wolniewicza przechodziła wiele stadiów rozwojowych, gdyż Profesor ciągle ją rozwijał i pogłębiał tak, aby w pełni odzwierciedlała idee atomizmu logicznego i zarazem była najogólniejszą teorią faktów.

Punktem wyjścia rozważań Wolniewicza z zakresu ontologii sytuacji jest spostrzeżenie, że prawdziwość dowolnego zdania języka naturalnego w świecie realnym realizować się może na wiele różnych sposobów. Profesor parafrazując Wittgensteina napisał (Wolniewicz 1992): „Zdanie pozostawia faktom pewien luz”. W systemie Wolniewicza ujawnia się to w tym, że różne sytuacje elementarne mogą uczynić zdanie prawdziwym, gdyż zdanie ma na ogół wiele różnych weryfikatorów.

W ontologii sytuacji bada się problem, jak określić dla każdego zdania najmniejszy (w sensie relacji zawierania) zbiór jego weryfikatorów. Zbiór ten, jeśli istnieje i jest jeden, nazywa się obiektywem zdania bądź korelatem semantycznym zdania (wcześniej Wolniewicz nazywał go sytuacją przedstawianą przez zdanie).

W klasycznej teorii prawdy stwierdza się, że zdanie jest prawdziwe, gdy jest zgodne z rzeczywistością. W ontologii sytuacji klasyczną definicję prawdy w pewien sposób się uogólnia i doprecyzowuje, stwierdzając, że zdanie a jest prawdziwe w świecie możliwym R , gdy świat ten ma wspólne elementy ze zbiorem wszystkich weryfikatorów tego zdania. Istnienie lub nieistnienie tych

wspólnych elementów, którymi są sytuacje elementarne, decyduje o prawdziwości lub fałszywości danego zdania. Z jednej strony prawdziwość zdania jest więc powiązana z istnieniem pewnych sytuacji elementarnych, a z drugiej w rozstrzygnięcie wartości logicznej zdania zaangażowana jest nie cała rzeczywistość, tylko pewne jej fragmenty – sytuacje elementarne.

Powodem pewnej „dziwności” ontologii sytuacji jest to, że w zasadzie dotychczasowe zastosowania logiki w filozofii przyzwyczyły nas do ujmowania świata jako uniwersum przedmiotów, które posiadają własności i pozostają ze sobą w pewnych relacjach. W ontologii sytuacji natomiast świat ujmuje się jako uniwersum elementarnych możliwości, z których niektóre tylko się realizują.

Monografia Wolniewicza *Ontologia sytuacji* nosi podtytuł „Podstawy i zastosowania”. Rozdział III, zatytułowany „Atomizm logiczny jako ontologia sytuacji”, poświęcony jest interpretacji pewnych historycznie danych systemów filozoficznych, jako szczególnych przypadków ontologii sytuacji. Następnie za pomocą narzędzi formalnych wypracowanych w trakcie budowy ontologii sytuacji wskazuje się tam, na czym polegają formalne różnice między poszczególnymi systemami metafizycznymi. Książka kończy się wykładem tzw. hermeneutyki logicznej. Jej istotą jest reguła głosząca, że aby porównać dwa historycznie dane systemy filozoficzne, należy przełożyć je na jeden bogatszy język i w nim dopiero należy prowadzić analizy porównawcze. Dla Wolniewicza językiem tym jest język ontologii sytuacji. W tym właśnie języku autor porównuje metafizyki: Parmenidesa, Spinozy, Hegla, Fregego z jednej strony, a drugiej Leibniza i Laplace’a, oraz Hume’a i Wittgensteina. Język ontologii sytuacji pozwala jej autorowi dostrzec ukryte podobieństwa między pozornie odległymi systemami.

Również w rozważaniach dotyczących antropologii filozoficznej, w szczególności antropologii Elzenberga, posługuje się Wolniewicz terminologią ontologii sytuacji. Wychodzi bowiem z założenia, że celem ludzkich dążeń jest zawsze pewien *stan rzeczy* czy też intuicyjnie rozumiana *sytuacja*. Podobnie wszelka *wartość* u Wolniewicza jest zawsze pewnym *stanem rzeczy* takim, jakim ten stan być powinien. A stany rzeczy są to zawsze pewne korelaty semantyczne zdań.

Wspominam o tym, aby pokazać, że do ontologii sytuacji odwołuje się Wolniewicz zarówno w rozważaniach z aksjologii formalnej oraz w interpretacjach z zakresu hermeneutyki logicznej.

Bibliografia

- Sommer T. (2011), *Wolniewicz. Zdanie własne*, Biblioteka Wolności, Warszawa.
- Suszko R. (1968), *Ontologia w „Traktacie” L. Wittgensteina*, „Studia Filozoficzne” 1, s. 97–121.
- Wittgenstein L. (1997), *Tractatus logico-philosophicus*, przeł. B. Wolniewicz, PWN Warszawa, 109 s.
- Wolniewicz B. (1968), *Rzeczy i fakty. Wstęp do pierwszej filozofii Wittgensteina*, PWN, Warszawa, 221 s.
- Wolniewicz B. (1978a), *Sytuacje jako korelaty semantyczne zdań*, „Studia Filozoficzne” 2, s. 27–41.
- Wolniewicz B. (1978b), *Situations as Reference of Propositions*, „Dialectics and Humanism” 1, s. 171–182.
- Wolniewicz B. (1984), *Wspomnienie o Suszce*, „Studia Filozoficzne” 7, s. 179–183.
- Wolniewicz B. (1985), *Ontologia sytuacji. Podstawy i zastosowania*, PWN, Warszawa, 139 s.
- Wolniewicz B. (1992), *Z badań formalnych nad pojęciem sytuacji*, w: *Fragmenty filozoficzne ofiarowane Henrykowi Hiżowi w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. H. Zelnik, Biblioteka Myśli Semiotycznej, Warszawa, s. 156–164.
- Wolniewicz B. (1999), *Studies in Wittgenstein’s Ontology of Facts*, WFiS UW, Warszawa, 329 s.
- Wójtowicz A. (2007), *Znaczenie nazw a znaczenie zdań. W obronie ontologii sytuacji*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa, 228 s.

Streszczenie

Bogusław Wolniewicz na kanwie rozważań nad ontologią i semantyką *Traktatu* Wittgensteina stworzył oryginalny system formalny. System ten ma interpretacje filozoficzne. Wolniewicz nazwał ten system ontologią sytuacji. W artykule przedstawiam zarówno jego intuicyjne podłoże, jak i jego treść formalną oraz interpretację filozoficzną. Wzmiankuję również o jego zastosowaniach w aksjologii i hermeneutyce logicznej.